

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ผู้วิจัยเข้าไปศึกษาในชุมชนเพื่อเจาะลึกเกี่ยวกับประเด็นการดำเนินธุรกิจชุมชนในรูปของการทอผ้า ตลอดจนเงื่อนไขและปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ในการจัดการป่าชุมชน ในการดำเนินงานในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการเป็นขั้นตอนดังนี้

กลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา

เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพเน้นชุมชนมากกว่าบุคคล จึงไม่ได้ให้ความสำคัญของจำนวนครัวเรือนในการสุ่มตัวอย่างมากนัก แต่จะเน้นบริบทของชุมชนในการเก็บข้อมูล โดยการสุ่มตัวอย่างแบบไม่เกี่ยวข้องกับโอกาสทางสถิติ

การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง หรือ Key Informant คือการเลือกผู้ให้ข้อมูลที่คิดว่าสามารถเป็นตัวแทนของประชากรได้ ใน 2 ประเด็นคือ ผู้มีอาชีพนอกภาคเกษตรในการทอผ้า จำนวนร้อยละ 50 และผู้ที่มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน จำนวนร้อยละ 50

การศึกษาข้อมูลจากเอกสารและบุคคล

ในขั้นต้น ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร ตำรา บทความและรายงานการวิจัยเกี่ยวกับ ธุรกิจชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน การจัดการป่าชุมชน รวมทั้งศึกษาคู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อ งานพัฒนาของ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ และคณะ (อศิน รพีพัฒน์ และคณะ, 2537) เพื่อใช้ในการ กำหนดกรอบและประเด็นสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลและการนำไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยที่ตั้งไว้

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากกลุ่มและบุคคล ซึ่งมีส่วนสำคัญในการจัดการป่าชุมชน และการทำธุรกิจชุมชน ในท้องถิ่น และแลกเปลี่ยนทัศนะการมองของบุคคลภายนอกชุมชน เช่น นักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการ ศึกษาข้อมูลและเอกสารจากเจ้าหน้าที่ภายในตำบล เอกสารทางราชการ เช่น ข้อมูล จปฐ. กชช2ค. ภบท.5 ระเบียบของราชการที่

เกี่ยวข้องภายในตำบล วิธีการปฏิบัติราชการกับชุมชน นอกจากเอกสารของทางราชการแล้ว ยังได้ศึกษาข้อมูลจากการบันทึกการประชุม เอกสารบันทึกการมาดูงาน ป้ายประกาศภายในพื้นที่ทั้งนี้ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นไปของตำบล หมู่บ้าน เหตุการณ์ที่เป็นมาในอดีต และปรากฏการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังได้วางแผนศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งมีผู้ทำวิจัยที่ตำบลศิลาแลงไว้หลายเรื่อง และสรุปผลการปฏิบัติงานประจำปีของตำบล ที่สามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ได้ จากการศึกษาเอกสารและบุคคลดังกล่าวทำให้ได้ข้อมูลเบื้องต้น และเข้าใจความเป็นไปของชุมชนละเอียดขึ้น

วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลในชุมชนด้วยตนเอง โดยวางแผนการดำเนินการรวบรวมข้อมูลไว้เป็นขั้นตอนดังนี้

1. การชี้แจงวัตถุประสงค์ในการศึกษา

เนื่องจากพื้นที่ทำการศึกษาคือพื้นที่ทำงาน และภูมิสำเนาของผู้วิจัยอยู่แล้วจึงไม่จำเป็นต้องเริ่มด้วยการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน แต่การชี้แจงวัตถุประสงค์ในการศึกษาทำให้ชาวบ้านไม่สับสนในบทบาทของผู้วิจัยที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้ชี้แจงวัตถุประสงค์การทำวิจัยในการประชุมประจำเดือนของ องค์การบริหารส่วนตำบลศิลาแลง และหลังจากนั้นได้เข้าร่วมประชุมกับชาวบ้านที่ บ้านดอนไชย เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์และขอความร่วมมือในการเก็บข้อมูล

2. การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน

การศึกษาเกี่ยวกับ บทบาทของธุรกิจชุมชนที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ในการจัดการป่า จำเป็นต้องทราบถึงวิวัฒนาการของธุรกิจชุมชนและการจัดการป่า ขนบ-ธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ วิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคม เพื่อนำมาประกอบในการเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ผู้วิจัยจึงได้มีขั้นตอนในการเก็บข้อมูลแต่ละเรื่องดังนี้

2.1 การศึกษาเรื่องธุรกิจชุมชน ผู้วิจัยได้ทำการพูดคุยกับสตรีอาวุโส ในชุมชน เพื่อสอบถามถึงประวัติความเป็นมาของการทอผ้า ความเชื่อที่เกี่ยวข้อง และวิวัฒนาการจนถึงปัจจุบัน การศึกษาเรื่องรายได้ของแต่ละครัวเรือนจากการทอผ้า โดยผู้วิจัยได้พยายามใช้วิธีการเก็บข้อมูลโดยใช้ตัวชาวบ้านเองเป็นคนเก็บและให้ข้อมูล เพราะหัวหน้ากลุ่มและคณะกรรมการกลุ่มจะมีบัญชีรับเงิน จ่ายเงิน ของสมาชิกอยู่ในมือ ผู้วิจัยได้แนะนำเรื่องการคำนวณรายได้ของแต่ละคนทำให้ทราบว่าปีที่ผ่านมา ใครบ้างที่มีรายได้จากการทอผ้าเท่าใด หลังจาก

นั้นผู้วิจัยได้แจกแบบสอบถามให้คณะกรรมการกลุ่มทอผ้าแต่ละคนซึ่งจะคัดเลือกมาจากตัวแทนของแต่ละกลุ่มในหมู่บ้าน (ซึ่งเรียกว่า “ค้อ” คำว่า “ค้อ” ใช้เรียกตามลักษณะการตั้งบ้านเรือนที่อยู่บริเวณเดียวกัน) เพื่อไปสอบถามรายละเอียดเรื่องราวโดยรวมของครัวเรือน การเก็บข้อมูลลักษณะนี้ทำให้ได้ข้อมูลที่ใกล้เคียงความจริงมากที่สุดเพราะผู้เก็บข้อมูลคือชาวบ้านเอง

2.2 การศึกษาเรื่องการจัดการป่าชุมชน ผู้วิจัยได้ทำการพูดคุยกับผู้ที่มีบทบาทในการรักษาป่า เช่น อดีตผู้ใหญ่บ้านเก่า อดีตกำนัน อดีตแก่หมือ่งแก่ฝาย รวมทั้งผู้อาวุโสที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์เรื่องป่าย้อนหลังไปได้มากที่สุด และยังได้ศึกษาข้อมูลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องป่าชุมชนในปัจจุบัน โดยใช้โมเดลที่ชาวบ้านและผู้วิจัยเองร่วมกับสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้เคยทำไว้ก่อนหน้านี้ เป็นเครื่องมือในการอธิบาย โดยผู้วิจัยกำหนดให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ จากจุดนี้ทำให้ชาวบ้านเกิดความภูมิใจที่เขาสามารถอธิบายโมเดลที่ชาวบ้านสร้างขึ้นและสามารถอธิบายได้เหมือนนักวิชาการ นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้กำหนดให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลโดยการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Ecotourism) ซึ่งจะมีคนจากกรุงเทพฯ ขึ้นมาเที่ยวเป็นคณะๆ ชาวบ้านจะพาคณะนักท่องเที่ยว ขึ้นไปเที่ยวและจะอธิบายระบบนิเวศว่าป่าตรงไหนเป็นป่าใช้สอย ป่าตรงไหนเป็นป่าต้นน้ำ ป่าสมุนไพร ป่าเห็ด ป่าหน่อ ห้วยสายนี้ไหลผ่านที่ไหนบ้างและให้ประโยชน์แก่ชาวบ้านอย่างไร ก่อนที่จะไหลลงสู่แม่น้ำน่าน และแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นต้น

แหล่งข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้มุ่งทำความเข้าใจ บริบท และปรากฏการณ์ของชุมชนที่เกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ที่เกิดจากการทำธุรกิจชุมชน ผู้วิจัยได้กำหนดบุคคลที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ผู้นำทางพิธีกรรม แก่หมือ่งผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นผู้เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการจัดการป่าและการทอผ้า ซึ่งสามารถลำดับเหตุการณ์หรือบอกประวัติของชุมชนเกี่ยวกับวิถีชีวิต ความเชื่อ การปฏิบัติ การจัดการและการได้รับผลประโยชน์จากธรรมชาติทั้งจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และความสามารถดำรงอยู่ของชุมชนอย่างเข้มแข็ง

2. สมาชิกของชุมชนที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวกับการจัดการป่า และการทอดผ้า ซึ่งเป็นทั้งกลุ่มคนวัยกลางคน กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มเยาวชน ที่ได้รับการสืบทอดความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ ในการดำเนินชีวิตในปัจจุบันเป็นต้น

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

การวิจัยนี้ผู้วิจัยจะอาศัยตัวผู้วิจัยเอง เป็นเครื่องมือในการจัดเก็บข้อมูลดังนี้

1. การสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้างแน่นอน (Unstructured Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดคำตอบไว้แน่นอนตายตัว คำถามที่ใช้และลำดับคำถามจึงเปลี่ยนแปลงยืดหยุ่นได้ ผู้สัมภาษณ์มีอิสระในการดัดแปลงคำถามได้เหมาะสม แต่ก็ให้เป็นไปตามที่ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ และผู้ตอบก็มีอิสระในการตอบ (พวงรัตน์ ทวีรัตน์, 2538 : 104) เช่น การซักถามเรื่องการทำธุรกิจชุมชน และการจัดการป่าชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน ประเด็นคำถามผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นที่จะใช้สัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์

2. การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key-Informant Interview) คือการซักถามบุคคลในชุมชนที่ผู้วิจัยเลือกขึ้นมาเพราะมีคุณสมบัติพิเศษ เป็นสมาชิกของกลุ่มทอดผ้า และรักษาป่าชุมชน แก่หมื่นองแก่ฝ่าย หมอขวัญ(ผู้นำทางพิธีกรรมต่างๆ ในหมู่บ้าน) ผู้เฒ่าผู้แก่ที่สามารถเล่าประวัติชุมชนได้

3. แบบบันทึกข้อมูล เพื่อป้องกันการลืม การจดบันทึกทำได้สองขั้นตอนคือการจดบันทึกย่อขณะที่กำลังสังเกตหรือทันทีหลังการสังเกตเห็นทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการเก็บข้อมูล ขั้นที่สองก็นำบันทึกย่อที่เขียนไว้มาเรียบเรียงเป็นบันทึกที่มีข้อความขยายมากขึ้น (Expanded Note) ในบางครั้งผู้วิจัยได้ใช้วิธีบันทึกเทปในขณะที่สัมภาษณ์ และนำมาเรียบเรียงภายหลัง

วิธีการเก็บและรวบรวมข้อมูล

1. แบบสัมภาษณ์ แบบสัมภาษณ์แบ่งเป็น 2 หมวด ดังนี้

หมวดที่ 1 เป็นแบบสัมภาษณ์ข้อมูลทั่วไป เช่น อายุ สถานภาพสมรส จำนวนสมาชิกในครัวเรือน(หญิง-ชาย) ระดับการศึกษา อาชีพที่เป็นแหล่งรายได้ จำนวนรายได้ทั้งหมดของครัวเรือน จำนวนรายได้จากการทำธุรกิจชุมชน เป็นสมาชิกกลุ่มอะไรบ้าง เป็นต้น

หมวดที่ 2 เป็นแบบสัมภาษณ์เจาะลึก

- ประเด็นธุรกิจชุมชน

- ประเด็นเรื่องการจัดการป่าชุมชน
- ประเด็นเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน เช่น วัฒนธรรมและประเพณีของชุมชน องค์กรในชุมชน ผู้นำในชุมชน พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญา
- ประเด็นผลกระทบจากการดำเนินงานขององค์กรชุมชน ในด้านเศรษฐกิจ ด้านอาชีพ ด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม

2. การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research)

2.1 สัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ กับชาวบ้านในทุกกลุ่มทั้งพ่อบ้าน แม่บ้าน เด็กและเยาวชน ผู้นำทางการ ผู้นำไม่เป็นทางการ และความคิดเห็นของบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้อง

2.2 ร่วมกิจกรรมกับชาวบ้าน ทั้งในเรื่องการทำธุรกิจชุมชนและการจัดการป่า ชุมชน เข้าร่วมประเพณีพิธีกรรมสำคัญๆ ของชุมชน

2.3 ประชุมกับชาวบ้านเพื่อระดมความคิดเห็นและแลกเปลี่ยน เกี่ยวกับการประเด็นในการวิจัย ข้อมูลที่ได้ สมมุติฐานที่คาดเดาและร่วมวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ร่วมกัน อันจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ระหว่างผู้วิจัยกับชุมชนเอง ทั้งนี้กระบวนการดังกล่าวจะทำการอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นการวิจัย จนถึงสิ้นสุดการวิจัย

2.4 การสังเกต และการจดบันทึก แบ่งเป็นสองชนิดคือ การสังเกตโดยตรง (Direct Observation) หรือการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) กับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)

3. ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

3.1 สภาพภูมิประเทศและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เช่นแผนที่ภูมิประเทศ (กรมแผนที่ทหาร) แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ แผนที่แสดงแหล่งน้ำการคมนาคมของกรมพัฒนาที่ดิน แผนที่ชลประทานของสำนักงานจัดรูปที่ดิน การจำแนกประเภทดินของกรมพัฒนาที่ดิน บันทึกปริมาณน้ำฝนของกรมอุตุนิยมวิทยา กชช.2ค รายงานข้อมูลระดับตำบลของพัฒนาการ

3.2 ลักษณะโครงสร้างของประชากร จาก กชช.2ค ทะเบียนบ้าน ในบางวัฒนธรรมจะมีบัญชีเรือนครอบครัวประมาณ 3ชั่วอายุคน

3.3 ลักษณะโครงสร้างพื้นฐานทางการศึกษาและสาธารณสุขของชุมชน

3.4 การครอบครองทรัพยากรในการผลิต เช่น เอกสารแจ้งเสียภาษี ภพ. 5 ซึ่งอยู่กับกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

3.5 ศึกษาเอกสารที่มีความเชื่อมโยงถึงประเด็นการวิเคราะห์เกี่ยวกับบทบาทของธุรกิจ ชุมชนที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน และกรณีตัวอย่างของชุมชนอื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จ

3.6 ศึกษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวกับภาพรวมของชุมชนที่จะศึกษา ข้อมูลประวัติศาสตร์ของชุมชน ข้อมูลป่าไม้ ข้อมูลการเกษตร แผนที่ แผนการลงทุนจังหวัด เป็นต้น

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ เป็นกระบวนการที่ไม่ได้แยกส่วนออกมาจากกระบวนการเก็บข้อมูล กล่าวคือตั้งแต่เริ่มต้นที่จะศึกษาปัญหาใดปัญหาหนึ่ง จำเป็นจะต้องตัดสินใจที่จะเลือกใช้กรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อเป็นเครื่องมือแนวทางในการเก็บข้อมูล ดังนั้นเมื่อเริ่มลงมือเก็บข้อมูลในภาคสนามนักวิจัยต้องทำการบันทึกข้อมูลที่ได้อย่างเป็นระบบ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การจำแนกและจัดระบบ (Typology and Taxonomy)

1.1 การจำแนกปรากฏการณ์ เป็นการจัดหมวดหมู่และจำแนกประเภทปรากฏการณ์ให้เป็นหมวดหมู่เพื่อให้สามารถเข้าใจความหลากหลายของปรากฏการณ์ และอยู่ในบริบททางวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งๆ โดยการศึกษาจาก

- วิวัฒนาการของธุรกิจชุมชน ที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง

X - วิวัฒนาการการจัดการป่าชุมชน

1.2 การจัดระบบข้อมูลแบบที่มีความสัมพันธ์ คือการจัดระบบข้อมูลซึ่งมีวัตถุประสงค์ที่ทำความเข้าใจความหลากหลาย ความหมายและเหตุผลของคนในสังคมที่อยู่เบื้องหลังการจำแนกประเภทปรากฏการณ์ ดังนี้

- ธุรกิจชุมชน ได้แก่ การยกระดับรายได้ ทางเลือกอาชีพ การรวมกลุ่มการพัฒนาศักยภาพสตรี องค์กรความรู้

- ความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่ การจัดการกลุ่ม ระบบเครือญาติ ภูมิปัญญา ความเชื่อ กระบวนการเรียนรู้ ความหลากหลายทางชีวภาพ

X- การจัดการป่าชุมชน ได้แก่ ความสัมพันธ์คนกับป่าไม้ การจัดการโดยชุมชน รูปแบบการใช้ทรัพยากร

2. การวิเคราะห์การหน้าที่ (Functional Analysis) ✓

ความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ของพฤติกรรมหรือของสถาบันที่มีต่อสังคมโดยรวม หมายถึง การเกิดขึ้นและมีอยู่ของพฤติกรรมนั้นมีบทบาทหน้าที่รับใช้ บางประการที่เป็นประโยชน์ เกื้อหนุนทำให้สังคมนั้นอยู่ได้ ได้แก่

- บทบาทธุรกิจชุมชน สัมพันธ์กับสถาบันครอบครัว
- ความเข้มแข็งของชุมชนสัมพันธ์กับความสมานฉันท์ของสังคมในชุมชน
- การจัดการป่าชุมชน สัมพันธ์กับการแบ่งหน้าที่ในการจัดสรรทรัพยากรและการจัดสรรกำลังคน

3. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมและกลุ่ม ✓

ก็คือการจำแนกและอธิบายว่าคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างไร มีรูปแบบความสัมพันธ์อะไรบ้าง และแต่ละรูปแบบเกิดขึ้นในบริบทเช่นใด ในบริบทความเข้มแข็งของชุมชนในการวิจัยในครั้งนี้คือ

- ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ
- ความสัมพันธ์ขององค์กรในชุมชน

4. วิธีการวิเคราะห์ชุมชน และการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง ✓

เป็นการวิเคราะห์แยกแยะองค์ประกอบต่างๆ ของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยพิจารณาจาก

- ปัจจัยภายนอก เช่น นโยบายของรัฐ ทรัพยากรนิยม
- ปัจจัยภายใน เช่น อาชีพ เครือญาติ การจัดการทรัพยากร

5. การอธิบายความสัมพันธ์ ระหว่างบทบาทธุรกิจชุมชนที่มีผลต่อการจัดการป่าชุมชนโดยนำเอา ผลการวิเคราะห์จาก ข้อ 1-4 มาอธิบายความสัมพันธ์ให้เห็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในการวิจัยในครั้งนี้ โดยมี

- ตัวแปรต้น คือ บทบาทของธุรกิจชุมชน
- ตัวแปรตาม คือ การจัดการป่าชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

ตัวแปรต้น และตัวแปรตามที่ศึกษาความสัมพันธ์กับ

- การยกระดับรายได้ต่อการจัดการป่าชุมชน
- ทางเลือกอาชีพต่อการจัดการป่าชุมชน
- กระบวนการกลุ่มต่อการจัดการป่าชุมชน
- การพัฒนาศักยภาพสตรีต่อการจัดการป่าชุมชน